

УДК 342.1.25 (477)

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2026-28-1\(42\)-11](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2026-28-1(42)-11)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Прієшкіна Ольга Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

професор кафедри конституційного права та правосуддя,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6528-4382>

У статті здійснено всебічний аналіз проблеми забезпечення прав і свобод людини в Україні в контексті глобалізаційних процесів, трансформації державного управління, запровадження воєнного стану та посилення міжнародно-правових впливів. Основний акцент зроблено на формуванні правової держави, здатної гарантувати не лише формальне, а й фактичне дотримання прав і свобод людини. Обґрунтовано, що однією з визначальних засад сучасного конституціоналізму є принцип людської гідності, який в українських реаліях набуває нового змісту в умовах європейської інтеграції та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу.

Розкрито проблеми, пов'язані з фрагментарністю нормативно-правового регулювання, недостатньою ефективністю механізмів реалізації та захисту прав у правозастосовній практиці, низьким рівнем довіри громадян до інститутів державної влади, а також недосконалістю судової системи. Проаналізовано інститут конституційної скарги як новітній механізм індивідуального захисту конституційних прав, який здійснюється Конституційним Судом України. Підкреслено, що запровадження конституційної скарги суттєво розширило можливості особи щодо оскарження неконституційних положень законів, однак на практиці цей інструмент залишається обмеженим через складність процедур, вузьке тлумачення предмета скарги та проблеми виконання рішень Суду.

Проаналізовано вплив міжнародно-правових стандартів, зокрема положень Загальної декларації прав людини, Міжнародних пактів та Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на розвиток національного механізму захисту прав людини. Окремо наголошено на викликах забезпечення прав і свобод в умовах воєнного стану, коли питання національної безпеки вимагають чіткого дотримання принципів пропорційності, законності та недопущення свавільних обмежень прав людини.

У результаті дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення механізмів забезпечення прав і свобод людини, зокрема шляхом підвищення ефективності інституту конституційної скарги, посилення ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, забезпечення реального доступу до правосуддя та подальшої адаптації законодавства України до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу. Обґрунтовано позицію, що без комплексних інституційних і правових змін, підвищення рівня правосвідомості громадян та деполітизації правозахисної діяльності профільних органів державної влади процес забезпечення прав та свобод людини залишатиметься переважно декларативним.

Ключові слова: права людини, глобалізація, Конституція України, конституційна скарга, Конституційний Суд України, міжнародне право, людська гідність, правова держава, омбудсман.

Prieshkina Olga. Ensuring human rights and freedoms in Ukraine in the context of globalization

The article provides a comprehensive analysis of the issue of ensuring human rights and freedoms in Ukraine in the context of globalization processes, the transformation of public administration, the introduction of martial law, and the strengthening of international legal influence. The main emphasis is placed on the formation of a rule-of-law state capable of guaranteeing not only the formal but also the effective observance of human rights and freedoms. It is substantiated that one of the defining principles of modern constitutionalism is human dignity, which in the Ukrainian context acquires new meaning under the conditions of European integration and the harmonization of national legislation with the law of the European Union.

The article identifies problems related to the fragmented nature of regulatory and legal framework, the insufficient effectiveness of mechanisms for the implementation and protection of rights in law enforcement practice, the low level of public trust in state institutions, as well as the imperfection of the judicial system. Particular attention is paid to the analysis of the constitutional complaint as a modern mechanism for the individual protection of constitutional rights operating within the framework of the Constitutional Court of Ukraine. It is emphasized that the introduction of the constitutional complaint has significantly expanded individuals' opportunities to challenge unconstitutional provisions of laws; however, in practice, this instrument remains limited due to procedural complexity, a narrow interpretation of the subject matter of complaints, and difficulties in enforcing the Court's decisions.

The influence of international legal standards, in particular the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenants, and the European Convention on Human Rights, on the development of the national mechanism for the protection of human rights is analyzed. Special attention is devoted to the challenges of ensuring rights and freedoms under martial law, where the need to safeguard national security requires strict adherence to the principles of proportionality, legality, and the prohibition of arbitrary restrictions on human rights.

As a result of the study, proposals are formulated to improve mechanisms for ensuring human rights and freedoms, in particular by enhancing the effectiveness of the constitutional complaint, strengthening the role of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (Ombudsman), ensuring genuine access to justice, and further adapting Ukrainian legislation to the standards of the Council of Europe and the European Union. It is concluded that without comprehensive institutional and legal reforms, increased legal awareness among citizens, and the depoliticization of human rights activities, the effective protection of human rights will remain largely declarative.

Key words: *human rights, globalization, Constitution of Ukraine, constitutional complaint, Constitutional Court of Ukraine, international law, human dignity, rule of law, ombudsman.*

Вступ. Проблема забезпечення прав і свобод людини наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття набула особливої актуальності та стала однією з ключових для розвитку як національних, так і міжнародних правових систем. У центрі сучасного конституціоналізму перебуває людина, а саме її гідність, свобода, безпека та права як невід’ємні цінності демократичного суспільства. Права людини визначають не лише стратегічні напрями державної політики, а й логіку функціонування всієї правової системи, виступаючи показником ефективності органів публічної влади. Як влучно зазначав Жан-Поль Сартр, «людина приречена бути вільною», підкреслюючи фундаментальний характер свободи як природного стану особистості [1, с. 191].

Прийняття Загальної декларації прав людини [2] Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року стало визначальним етапом формування глобальної системи захисту прав людини. Цей документ заклав універсальні стандарти прав і свобод, що згодом були конкретизовані та розвинені у міжнародно-правових актах, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.) [3], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) [4], а також у регіональних договорах, насамперед Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [5].

Зазначені міжнародні акти сформували підґрунтя для побудови цілісної правозахисної системи, яка суттєво впливає на розвиток національних правових систем, у тому числі України. Водночас глобалізаційні процеси та європейська інтеграція актуалізують питання не лише формального закріплення прав людини, а й створення ефективних внутрішньодержавних механізмів їх захисту. У цьому контексті особливого значення набуває інститут конституційної скарги, запроваджений як новела конституційного законодавства України та покликаний забезпечити індивідуальний захист прав і свобод шляхом оскарження неконституційних положень законів, застосованих у конкретній справі.

Разом із тим практика реалізації права на конституційну скаргу засвідчує наявність низки проблем, пов’язаних із процедурною складністю звернення до Конституційного Суду України, обмеженим предметом конституційного контролю та труднощами виконання його рішень. Це зумовлює необхідність наукового переосмислення ролі конституційної скарги в системі національного правозахисту та її співвідношення з міжнародними механізмами забезпечення прав людини, особливо в умовах воєнного стану та трансформації правового порядку.

Матеріали та методи. Проблеми забезпечення прав і свобод людини в Україні перебувають у центрі уваги сучасних наукових і прикладних досліджень, викликаючи інтерес не лише серед юристів-теоретиків, а й серед практиків у сфері конституційного, адміністративного та міжнародного права. В основу дослідження були покладені теоретичні напрацювання таких провідних науковців, як Білозьоров Є. В., Смоляр В. В., Чермних В., Шемшученко Ю. С., Шишкін В. та ін. Емпіричну базу дослідження склали положення основних міжнародних документів у галузі прав людини, а також положення національного законодавства та практика Конституційного Суду України.

Методологія дослідження базується на поєднанні діалектичного, структурно-функціонального, системного та порівняльно-правового методів наукового пізнання. Так, за допомогою діалектичного методу проаналізовано суперечність між конституційно-правовими нормами щодо прав та свобод людини та практикою їх реалізації. Структурно-функціональний та системний методи пізнання дозволили розглянути різні елементи механізму захисту прав людини у їх інституційному поєднанні, тоді як порівняльно-правовий метод дозволив виокремити особливості національного та міжнародного правозахисту. Окремо слід виділити метод юридичного прогнозування, завдяки якому стало можливим сформувати перспективні пропозиції щодо вдосконалення національної системи забезпечення та захисту прав людини в умовах глобалізації.

Метою статті є комплексний аналіз механізмів забезпечення та захисту прав людини в умовах глобалізації та викликів воєнного часу; визначення перспектив розвитку окремих правозахисних інститутів у сучасних умовах; дослідження ролі та місця конституційної скарги у системі захисту прав людини на національному рівні.

Результати. Права і свободи людини є фундаментом демократичного устрою держави. У статті 3 Конституції України проголошено, що «людина, її життя, здоров’я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [6]. Передусім це не просто декларація, а ключовий

принцип, що визначає напрям розвитку державної політики, законодавства та діяльності всіх органів публічної влади.

Прийняття Конституції України 1996 року стало важливим етапом у становленні правової держави. Саме цей документ вперше закріпив на рівні Основного Закону обов'язок держави не лише визнавати, а й гарантувати права та свободи кожного. Відтак, конституційний устрій України базується на визнанні людини як найвищої цінності, а забезпечення, реалізація та захист прав та свобод людини визначають зміст і напрями діяльності всіх державних інституцій.

Однак попри прогресивні положення Конституції, в українському суспільстві залишається невирішеною проблема реального, а не лише формального забезпечення прав людини. Відсутність дієвих механізмів реалізації гарантій, правова невизначеність, недостатній рівень правової культури та довіри до інституцій зумовлюють серйозні труднощі у впровадженні правових норм на практиці. Особливо це проявляється в умовах воєнного стану, соціально-економічної нестабільності та інституційної слабкості держави.

Конституція України узгоджена з основними міжнародно-правовими актами у сфері прав людини, зокрема із Загальною декларацією прав людини (1948), Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966) та Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права (1966), що складають так звану Міжнародну хартію прав людини. Водночас сучасний розвиток правозахисної парадигми передбачає розширення переліку прав людини за рахунок так званих прав «четвертого покоління»: право на мир, на безпечне довкілля, на репродуктивне самовизначення, на генетичну недоторканність, тощо.

Законодавча база України у сфері прав людини суттєво розширилась. Прийнято низку важливих законів, серед яких: «Про біженців», «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Ухвалення законів «Про Конституційний Суд України» та «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» стало інституційною основою для створення органів, які прямо покликані захищати права і свободи громадян.

Проте повноцінна реалізація прав людини можлива лише за наявності ефективної системи гарантій. До основних інституційних механізмів, які покликані забезпечувати реалізацію прав людини в Україні, належать: Президент України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини (омбудсман), судова система, органи прокуратури, а також виконавчі органи державної влади. Значущим є й те, що, згідно з частиною четвертою статті 55 Конституції України, кожна особа має право звертатися за захистом своїх прав до міжнародних судових інстанцій, якщо вичерпано всі національні засоби захисту.

Незважаючи на важливість діяльності кожного із зазначених суб'єктів, найбільш ефективним засобом захисту прав людини у будь-якій демократичній державі світу вважається судовий захист. На жаль, в Україні правосуддя перебуває під тиском багатьох викликів: перевантаження судів, дефіцит довіри до суддів, формалізм у вирішенні справ, що безпосередньо впливає на доступність і справедливість захисту прав громадян.

Суттєвої трансформації у механізмі захисту прав людини зазнала роль Конституційного Суду України у зв'язку із запровадженням інституту конституційної скарги. Відповідно до чинного законодавства, Конституційний Суд України наділений повноваженнями розглядати індивідуальні звернення осіб щодо перевірки конституційності закону, застосованого в остаточному судовому рішенні у конкретній справі [7, с. 80]. Отже, цей інструмент надав особі можливість безпосередньо ініціювати конституційний контроль у разі застосування в остаточному судовому рішенні закону, що, на її думку, суперечить Конституції України. У такий спосіб конституційна скарга наблизила національну модель правозахисту до європейських стандартів, посиливши роль Конституційного Суду України як інституції, покликаній не лише гарантувати верховенство Конституції, а й синхронізувати її верховенство із пріоритетом основних прав людини.

Разом із тим ефективність інституту конституційної скарги в Україні залишається предметом наукових дискусій. На практиці значна частина скарг визнається неприйнятними з формальних підстав, що зумовлено складністю процесуальних вимог та обмеженим тлумаченням предмета конституційного контролю. Більше того, рішення Конституційного Суду України за результатами розгляду конституційних скарг не завжди забезпечують повне відновлення порушених прав заявника, що свідчить про потребу подальшого вдосконалення законодавчого регулювання та практики застосування цього механізму [8, с. 81].

Окремо слід підкреслити, що інститут конституційної скарги посідає провідне місце у контексті принципу вичерпання національних засобів правового захисту перед зверненням до Європейського суду з прав людини. Саме тому її належне функціонування здатне не лише підвищити ефективність внутрішнього правозахисного механізму, а й зменшити кількість звернень проти України до міжнародних судових інстанцій.

Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень наголосив, що права і свободи людини підлягають захисту не лише від приватних осіб, а й від держави та її органів. Насамперед це підтверджує актуальність проблеми – формальне закріплення прав у Конституції не гарантує їх реального втілення.

Прикладами масштабних порушень прав людини є високий рівень бідності, низький рівень пенсійного забезпечення, порушення прав затриманих, скорочення доступу до безоплатної освіти та медицини, а також

часті порушення виборчих прав громадян. Зазначені реалії породжують зневіру населення в ефективність державної політики.

Суттєвою перешкодою є недосконалість законодавства про місцеве самоврядування. Потрібне розширення участі громад у бюджетному процесі, зміцнення матеріально-фінансової бази громад та реальне втілення принципу «бюджету знизу». Більше того, варто реформувати систему адміністративної юстиції, аби забезпечити належний правовий захист як інтересів громад, так і окремих громадян [7, с. 82].

Необхідним кроком має стати розроблення і впровадження Національної програми адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів у сфері прав людини. Верховна Рада України, як вищий законодавчий орган, відіграє ключову роль у законотворчості та парламентському контролі за дотриманням прав людини.

Можна стверджувати, що Україна має широкий арсенал формальних механізмів захисту прав людини. Проте без належного рівня реалізації, гарантій та ефективного правозастосування, особливо у сфері соціально-економічних прав, вони залишаються лише на папері. Лише за умови системного підходу з боку як держави, так і громадянського суспільства можна досягти справжньої правозахисної трансформації.

Висновки. Комплексний аналіз стану забезпечення прав і свобод людини в Україні у світлі глобалізаційних трансформацій засвідчує, що, незважаючи на задекларовану в Конституції України цінність людської гідності, її практична реалізація залишається фрагментарною та значною мірою залежною від політичної, соціально-економічної й правової нестабільності. Теорія визнання людської гідності як інтегральної ознаки сучасної правової держави повинна втілюватися не лише на концептуальному рівні, а й через ефективні, юридично визначені механізми захисту основоположних прав і свобод людини.

Надання Україні статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу відкриває нові можливості для розвитку інституту прав людини, однак реальний прогрес можливий лише за умови комплексних реформ – законодавчих, інституційних та освітніх. Зокрема, актуальним є розроблення та впровадження цілісної Національної стратегії у сфері прав людини, яка б охоплювала сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією, біоетичними проблемами, екологічною безпекою та захистом прав людини в умовах воєнного стану.

З огляду на викладене, пропонується:

- удосконалити конституційне та галузеве законодавство з урахуванням міжнародних стандартів і практики Європейського суду з прав людини;
- підвищити ефективність інституту конституційної скарги шляхом спрощення процесуальних вимог та розширення можливостей відновлення порушених прав заявника;
- забезпечити реальний доступ громадян до правосуддя через реформування судової системи та розвиток адміністративної юстиції;
- посилити інституційний контроль за дотриманням прав людини, зокрема шляхом зміцнення ролі парламентського омбудсмена;
- підвищити рівень правової освіти та інформаційної політики у сфері прав людини;
- адаптувати нормативну базу до новітніх прав (цифрових, інформаційних, генетичних, екологічних тощо).

Таким чином, лише за умов реального, а не декларативного забезпечення прав і свобод людини можлива побудова демократичної, соціальної та правової держави. Держава повинна не лише проголошувати людину найвищою соціальною цінністю, а й створювати ефективні правові механізми реалізації та захисту її прав як у мирний час, так і в умовах кризових ситуацій, зокрема збройного конфлікту.

Література:

1. Смоляр В. В. Поняття свободи та відповідальності у філософських поглядах Ж.-П. Сартра. *Науково-практична конференція (м. Полтава, 27–28 трав. 2022 р.)*. Полтава, 2022. С. 191–193. URL: <https://ndeks.lviv.ua/pdf/16.pdf>
2. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., резолюція 217 А (III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.02.2026)
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.02.2026).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 20.02.2026).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.: ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.02.2026).
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. з наст. змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2026).

7. Білозьоров Є. В. Права людини в умовах глобалізації: доктринальний підхід. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2012. Вип. 18. С. 79–84. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/10f14023-6ed9-4770-8e7c-b97b2c90a85a/content>

8. Федоренко В. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика. *Історико-правовий часопис: журнал*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 1 (7). С. 80–87. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10805/1/%d1%84%d0%b5%d0%b4%d0%be%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be.pdf>

References:

1. Smoliar, V. V. (2022). Poniattia svobody ta vidpovidalnosti u filosofskykh pohliadakh Zh. -P. Sartra [The Concept of Freedom and Responsibility in the Philosophical Views of J.-P. Sartre]. *Scientific and Practical Conference (Poltava, 27–28 May)*. pp. 191–193. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/16.pdf> [in Ukrainian].

2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny, pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu OON 10 hrudnia 1948 r., rezoliutsiia 217 A (III) [Universal Declaration of Human Rights: international instrument adopted by the UN General Assembly on 10 December 1948, Resolution 217 A (III)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (accessed: 20.02.2026) [in Ukrainian].

3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966 roku [International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (accessed: 20.02.2026) [in Ukrainian].

4. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16 hrudnia 1966 roku [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (accessed: 20.02.2026) [in Ukrainian].

5. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r.: ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17 lypnia 1997 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950, ratified by Ukraine on 17 July 1997]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (accessed: 20.02.2026) [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. z nast. Zminamy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28 June 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 20.02.2026) [in Ukrainian].

7. Bilozorov, Ye. V. (2012). Prava liudyny v umovakh hlobalizatsii: doktrynalnyi pidkhid [Human Rights in the Context of Globalization: A Doctrinal Approach]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 18: Ekonomika i pravo*. pp. 79-84. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/10f14023-6ed9-4770-8e7c-b97b2c90a85a/content> [in Ukrainian].

8. Fedorenko, V. (2016). Politychni prava ta svobody liudyny i hromadianyna v Ukraini: poniattia, vydy, kharakterystyka [Political Rights and Freedoms of the Individual and the Citizen in Ukraine: Concept, Types, Characteristics]. *Istoryko-pravovyi chasopys: zhurnal*. Lutsk: Lesya Ukrainka Eastern European National University, No. 1 (7). pp. 80–87. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10805/1/%d1%84%d0%b5%d0%b4%d0%be%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be.pdf> [in Ukrainian].

